

قیروان؛ نماد تمدن اسلامی در آفریقا

نگاهی به مسجد عقبه بن نافع در تونس و اهمیت آن در جهان اسلام...

نگاهی به مسجد عقبه بن نافع در تونس و اهمیت آن در جهان اسلام

قیروان؛ نماد تمدن اسلامی در آفریقا

جام جم آنلاین: در «بحارالانوار» نوشته علامه مجلسی، حدیثی از پیامبر اسلام(ص) نقل شده که در آن از «قیروان» به عنوان منبری از منبرهای بهشت نام برده شده است؛ همچنین این شهر که، نامش را از واژه فارسی «کاروان» گرفته است، در اشعار حافظ و مولانا و دیگر شعراي بزرگ ایرانی نیز وارد شده و این شاعران فارسی از قیروان بسیار یاد کرده‌اند.

قیروان که در کشور تونس قرار دارد، به زعم مسلمانان سنی، بعد از مکه، مدینه و بیت‌المقدس، چهارمین شهر مقدس اسلام است؛ گرچه شیعیان، شهر نجف اشرف در عراق را شایسته این مقام می‌دانند، اما صرف نظر از این موضوع، اهمیت قیروان در جهان اسلام به سبب موقعیت جغرافیایی و همچنین تاریخی‌اش و نیز عالمان و محدثانی که در این شهر پرورش یافته‌اند، چنان پررنگ است، که آشنایی با آن را اجتناب‌ناپذیر می‌کند.

قیروان، بی‌شک نماد تمدن اسلام در آفریقا است، زیرا نخستین شهری است که اعراب مسلمان پس از ورودشان به آفریقا در این قاره بنا نهادند. این شهر بعدها توسعه یافت و مسلمانان بیشتری در آن سکونت پیدا کردند و کم‌کم شهرت علمی و دینی آن در سراسر عالم اسلام پراکنده شد.

میراث جهان اسلام

شهر قیروان که اکنون جزو میراث جهان اسلام به شمار می‌آید و سال 2009 به عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام انتخاب شد، در دوران فتوحات اسلامی نقش استراتژیک ویژه‌ای داشت. عقبه بن نافع سردار سپاه اسلام، آفریقای شمالی را در سال 50 هجری (670 میلادی) که آغاز فتوحات اسلامی در آفریقا بود، فتح کرد و شهر قیروان در تونس را بنا کرد. وی این شهر را به منظور استقرار مسلمانان ساخت تا بتواند اسلام را در آفریقا اشاعه دهد. از این رو این شهر آغازگر تاریخ تمدن اسلام در مغرب عربی است. وی زمانی که وارد این شهر شد اهالی قیروان را جمع کرد و گفت: «خداوند این شهر را سرشار از علما و فقها گرداند و با اسلام عزت یابد. پروردگارا، این شهر را از هتك حرمت و آتش برحذر دار!»

از آن دوران به بعد قیروان به شهری مترقی شهرت یافت بویژه در دوران اغالبی‌ها (سلسله اغالبی) که مرکز علم و فرهنگ بود و بیشتر اندیشمندان و علما از شهرهایی چون بغداد، کوفه، بصره و حتی یونان به این شهر می‌آمدند تا علوم مختلف را در آن فراگیرند. اغالبی‌ها قیروان را به عنوان پایتخت برگزیدند و تمام تلاش خود را برای آبادانی آن به کار بردند و قیروان مرکز تمدن و فرهنگ طی عصرهای مختلف شد.

از ویژگی‌های این شهر می‌توان به ساخت بیت‌الحکمه به عنوان نخستین دانشگاه اسلامی که مرکز تجمع اندیشمندان و علمای بزرگ جهان بود اشاره کرد، که فعالیت‌های علمی و فکری بسیاری در آن شکل می‌گرفت. به طوری که شیخ سحنون و مالک بن انس علمای بسیاری را پرورش و رشد دادند. همان‌طور که کوردوبا (قرطبه) در اندلس و فاس در مراکش مراکز علمی مسلمانان بودند، قیروان نیز از نخستین مراکز علمی در آفریقا بود و نقش کلیدی در تدریس و پرورش و اشاعه علوم دینی داشت. معماری این شهر در دوران فاطمی‌ها به اوج خود رسید به طوری که بناهای تاریخی به منظور ارائه ابعاد معنوی علمی و معرفتی این شهر ساخته شد و به شهری دینی تبدیل شد که فعالیت‌های دینی آن در ماه مبارک رمضان و میلاد پیامبر اکرم(ص) بسیار برجسته بود.

اولین مسجد آفریقا

هر چیزی در قیروان با عظمت و بزرگی اسلام ساخته شد. بویژه مسجد عقبه بن نافع به عنوان بزرگ‌ترین آثار اسلامی در آفریقا به شمار می‌رود. این مسجد با برخورداری از تزئینات زیبا و برجسته یکی از آثار باستانی و مفاخر مهم جهان اسلام است که نه تنها الگویی برای ساخت مساجد آفریقای بود، بلکه بسیاری از معماران غربی نیز از آن الهام می‌گرفتند. به عنوان نمونه بزرگ‌ترین مسجد مسلمانان در پاریس نیز بر اساس معماری این مسجد ساخته شده است. مسجد عقبه بن نافع سال 55 هجری ساخته شد. این مسجد در ابتدا بسیار کوچک بود و سقف آن روی ستون‌ها به صورت مستقیم قرار داشت، اما با گذشت زمان و در مراحل مختلف تاریخ اسلام ضمن تغییرات بسیار با تزئینات زیبا آراسته شد. شکل خارجی مسجد به گونه‌ای است که بیننده تصور می‌کند، دژی مستحکم در اطرافش قرار دارد و از آن حفاظت می‌کند. اولین کسی که پس از عقبه بن نافع مسجد جامع را ترمیم و بازسازی کرد، حسان بن نعمان غسانی بود که همه مسجد جز محراب آن را تخریب کرد و در سال 80 هجری مسجدی با ستون‌ها و زیرساخت‌های بسیار مستحکم بنا کرد.

در سال 105 هجری، والی وقت قیروان زمین شمالی مسجد را خرید و به آن ضمیمه کرد، همچنین مکانی برای وضو اختصاص داد. سپس گلدسته‌ای برای مسجد در بخش دیوارهای شمالی آن کنار چاه جنان ساخت.

در سال 221 هجری زیدالله بن اغلب دومین پادشاه اغلبی‌ها به تخریب بخش‌هایی از این مسجد پرداخت و علاوه بر توسعه، به ارتفاع سقف‌های آن اقدام کرد. سپس قبه‌ای تزئینی با سنگ‌های مرمر بر استوانه محراب ساخت. وی درصدد بود تا محراب را تخریب کند، اما فقهای قیروان به او اعتراض کردند. از این رو وی محرابی جدید با سنگ مرمر و با تزئینات بسیار زیبا بنا کرد.

در سال 248 هجری احمد بن محمد اغلبی به تزئین منبر و دیوار محراب با سنگ‌ها و آجرهای تزئینی اقدام کرد. در سال 261 هجری نیز به توسعه صحن مسجد و ساخت قبه باب‌البهو پرداخت. در این مرحله مسجد به زیباترین درجه زیبایی خود رسید.

در سال 441 هجری معز بن بادیس به ترمیم مسجد و تجدید بنای آن اقدام کرد و در ساخت آن از هنر معرق‌کاری بهره جست که تا امروز در کناره‌های محراب مسجد وجود دارد. پس از جنگ هلالیه، حفصی‌ها به تجدید بنای مسجد اقدام کردند. مسجد امروز مقیاس‌های اولیه که ابراهیم بن احمد اغلبی تعیین کرده بود را حفظ کرده است، به گونه‌ای که طول زمین مسجد 126 متر، عرض آن 77 متر، طول نمازخانه 70 متر، عرض آن حدود 38 متر، طول صحن 67 متر و عرض آن 56 متر است. نمازخانه مسجد تقریباً نیمی از مساحت مسجد را در بر گرفته است.

5 گنبد و 11 دروازه

مسجد عقبه بن نافع، 5 گنبد و 11 دروازه ورودی دارد. گلدسته این مسجد از زیباترین گلدسته‌هایی است که مسلمانان در آفریقا آن را بنا کردند و همه گلدسته‌هایی که پس از آن در کشورهای آفریقایی ساخته شدند بر اساس این مسجد بود و جز در موارد نادر با آن اختلاف ندارند. گلدسته‌های این مسجد با دیگر گلدسته‌های مسجد تونس، الجزایر و کشورهای آفریقایی همچنین گلدسته مسجد جیوشی مصر شباهت بسیاری دارد. گلدسته این مسجد دارای ویژگی خاصی است، به گونه‌ای که از 3 طبقه که هر کدام به شکل مربع هستند، تشکیل شده است که طبقه دوم کوچک‌تر از اول و طبقه سوم کوچک‌تر از دوم است. ارتفاع گلدسته‌ها به 31 متر و نیم می‌رسد. گفته می‌شود که این مناره یکباره ساخته نشده است. بخش اول آن که مستحکم‌تر است، در دوران هشام بن عبدالملک ساخته و بخش‌های دوم و سوم نیز بعدها تکمیل شد. معماری آن به گونه‌ای است که بخش زیرین با استحکام بیشتر توانایی نگهداری بخش‌های بالاتر را دارد. این مسجد دارای 2 قبه است. قبه محراب که از قدیمی‌ترین قبه‌های ساخته شده در کشورهای آفریقایی است، قبه باب‌البهو که ورودی به صحن مسجد بوده و بسیار زیبا تزئین شده است، 2 قبه که از ورودی نمازخانه در شرق و غرب ساخته شده‌اند، قبه‌ای که در جهت غربی مسجد و قبه‌ای که بر بالای گلدسته قرار دارند، قبه‌های این مسجد را تشکیل می‌دهند.

مقبره صحابه

از دیگر آثار تاریخی این شهر مسجد ابواب‌الثلاثه و مقبره صحابی و آرایشگر پیامبرگرامی اسلام (ص) ابی زمعه بلوی است و براساس سندی که در محل این مقبره وجود دارد وی حامل نامه پیامبر اسلام به پادشاه وقت مصر بوده است.

با توجه به جایگاه برجسته اسلامی و تمدنی قیروان، زین العابدین بن علی رئیس‌جمهور تونس طرحی را برای نگهداری و حفاظت از این شهر تاریخی و دینی اجرا کرد تا از بافت قدیمی و دستاوردهای تاریخی، تمدنی و اسلامی این شهر به خوبی حفاظت شود. همچنین طی این طرح مسجد عقبه بن نافع بازسازی و ترمیم شد. از برجسته‌ترین مراکز اسلامی که طی سال‌های اخیر در این شهر تاسیس شده مرکز مطالعات قیروان است که سال 1988 تاسیس شد و وظیفه اصلی آن معرفی تمدن اسلامی است. همچنین مرکزی برای ترمیم نسخ خطی در سال 1995 نیز تاسیس شد که در آفریقا و جهان عرب منحصر به فرد است. هر سال به مناسبت میلاد حضرت محمد (ص) مسلمانان از همه شهرهای تونس و دیگر کشورهای اسلامی به قیروان سفر می‌کنند تا در جشن‌های ویژه این روز شرکت کنند. تزئین خیابان‌ها و بازارهای قدیمی، لباس‌های زیبای محلی و نورپردازی زیبا، قیروان را در این روز برجسته‌تر می‌کند؛ بویژه تهیه شیرینی ویژه‌ای به نام مقروض که با خرما، گردو و عسل و روغن پخته می‌شود.

امیرحسین بلاغت / جام‌جم